

Про риб'ят

Оригінально публікація на ЖЖ від 07.01.2020.

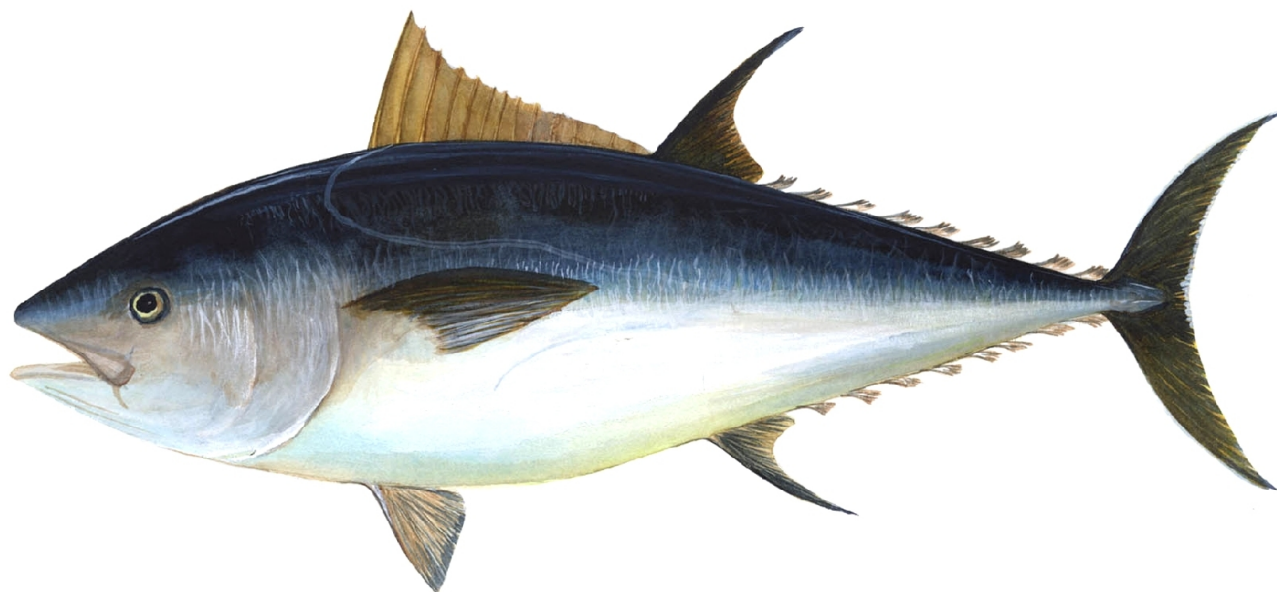
Хто така лakerда?

Хто така лakerда зі Словаря Грінченка?

Дивимося підказку в Даля. Це *Rhinnus vulgaris*.

Далі дивимося підказку у «Збірнику статей, читаних у Відділенні російської мови і словесності Імператорської академії наук», Том 86, 1909 р. Там припускається, що мала місце помилка набору. Упізнають у назві *Thynnus vulgaris*.

Далі йдемо в Світовий реєстр морських створінь. Сучасна назва *Thynnus vulgaris* це *Thunnus thynnus*, тунець блакитний.

Тож лakerда — це тунець блакитний, хоч Даль зазначав «паламида». А звідки ця помилка?

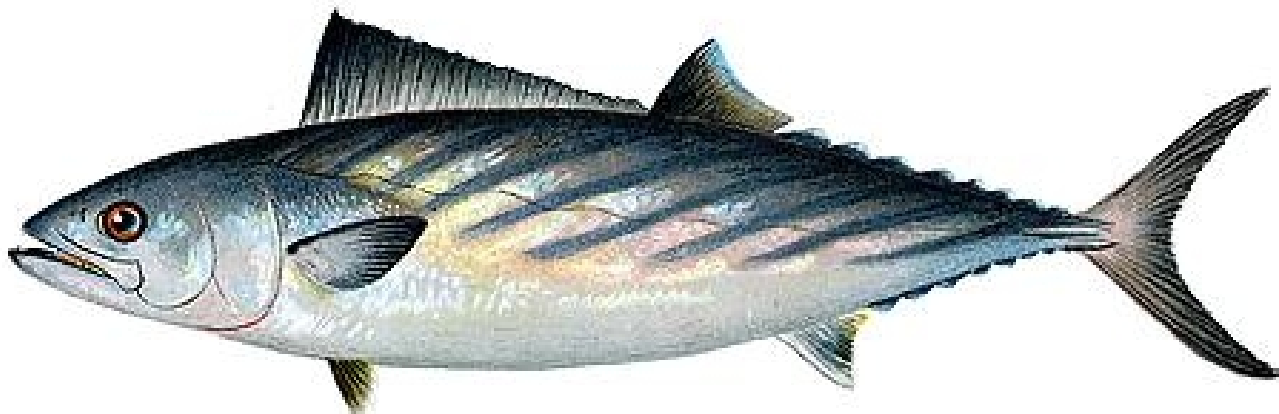
Pelamys sarda (Cuv.) — лakerда або пеламіда сягає до аршина в довжину, але в Чорному морі ловиться не у великій кількості. Відома в у торгівлі, у містах південної Росії, солена, нарізана на шматки, риба, яку привозять із Греції, є тунцем (*Thynnus vulgaris*), котрий якщо і заходить у Чорне [море], то тільки випадково і як рідкісний виняток.

Данилевський М. Я. Опис рибальства у Чорному і Азовському морях // Дослідження про стан рибальства в Росії. – Т. 8. – СПб, 1871.

(Цитата у моєму перекладі).

Себто лakerда на ринках була тунцем, а рибалки звали лakerдою паламиду (Pelamys sarda).

А хто така паламида?

Sarda sarda (вона ж *Pelamys sarda*) початково була відома українським біологам під своїм грецьким ім'ям «паламида» (Παλαμίδα). Мені підказали, що під такою назвою вона фігурувала в Татарка (1926), у Нікольського (1930). Після Другої світової у Третьякова (1947) з'являється друга назва — пеламіда. Як у російській. У Виноградова (1960) і потім була вже тільки вирівняна з російською «пеламіда».

При цьому в тлумачний словник за інерцією потрапила неспотворена форма.

ПАЛАМИДА, и, жін. Промислова морська риба родини скумбрієвих. Відколи себе пам'ятав [Сашко], батьки його жили в злиднях і їли раз на день юшку з бичків або смажену паламиду (Юрій Смолич, Світанок., 1953, 20).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 20.

Очевидно, російська форма через Е постала під впливом латини, а впроваджена в українську номенклатуру була з мотивів російськоорієнтованого «інтернаціоналізму».

Три мовознавчі замітки: пасивність, невдача і вівці

Пасивний стан і неперехідна дія

Десь місяць-два тому побачив в інтерфейсі Вайбера вираз “зникомі повідомлення”, що є очевидним плодом забобону щодо -уч-/-юч-. Розмірковуючи в рамках пропонованого пуризму (який я не підтримую) слід зазначити, що це доволі незграбна заміна “зникаючим”, адже форми -имий/-омий/-ємий теж вважаються малопридатними українській мові. Чи щонайменше є вже давно непродуктивним способом словотворення. Логічною ж формою було б “зникні”.

Окремо зауважу, що сама ідея утворити ПАСИВНИЙ стан від дієслова “зникати” — дуже сумнівна. Позаяк зникають не якимось знаряддям (“копати лопатою”, “вихляти хвостом”) і не когось іншого або щось інше (дія суб’єкта на об’єкт: “копати землю”, “рубати хвіст”). “Зникати” — це дія спрямована на себе, а значить виключно активна.

Звісно, в українській мові є морфологічно подібні слова “знайомий”, “рухомий” тощо. Але ж рухоме майно — це таке майно, яке можливо рухати, а знайому людину ХТОСЬ знає. Себто ці слова утворені від перехідних дієслів, коли “зникати” — неперехідне дієслово.

У виразах же типу “зникомо мала величина” (порівняйте з польським “znikoma ilość”) природнішим був би прислівник “щезно” (“щезно мало”).

Відсутність удачі

Чомусь нещодавно пригадав, як колись Задорнов, як був ще популярним сатириком і не зірвався у проповідь фольк-гісторії та псевдолінгвістики, переконував слухачів, що “лузер” неприродно перекладати на російську “невдахою”, бо росіяни не ставлять у провину брак удачі. Тоді я не затримав увагу на цій тезі, хоч ми, тодішні діти, у школярському жаргоні спокійно й достатньо часто використовували слово “невдалий” в негативному контексті. Що цілком відповідає другорядному словниковому значенню.

НЕВДАЛИЙ, а, е.

1. Який закінчився, завершився не так, як хтось бажав. Через два дні після невдалого сватання з Тимком сталася пригода, яка трохи не коштувала йому життя (Григорій Тютюнник, *Вир*, 1964, 121); Молодий граф Володимир Романович Скаржинський повертався з невдалого полювання (Олесь Донченко, *III*, 1956, 14).

2. Не такий, як повинен бути; який не задовольняє потрібних вимог. Не лихо журить і чужа сторона, а невдала жона (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 123); Її дзвінкий сміх лунав образливо для невдалого поета (Любомир Дмитерко, *Розлука*, 1957, 89); Сестри нема. Так і пропала, немов од сонця ковилі... А батько, кашовар невдалий, зварився якимось у котлі... (Володимир Сосюра, *I*, 1957, 358);

// Погано виконаний, зроблений; незадовільний. Деякі [малюнки] вийшли не зовсім ясні, а деякі — і зовсім невдалі: обличчя замурзані, неясно виглядають з чорних медальйонів (Панас Мирний, *V*, 1955, 429);

// розм. Який не вдався красою; некрасивий. [Векла:] Що ж то ти: чи обличчям така невдала,

чи нетямуща до роботи, чи безприданниця яка, що ні жоден хлопець на тебе й досі не скинув оком? (Марко Кропивницький, II, 1958, 349).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Примітно, що й саме слово “невдаха” вживалося колись як образа.

НЕВДА́ХА, и, чол. і жін., розм.

1. Людина, якій не щастить у чому-небудь або яка робить щось не так, як треба. Він сміявся над невдахою Ковалем, який не зміг у зарозумілості своїй помітити цієї простої помилки (Вадим Собко, Срібний корабель, 1961, 121); Хтось із зорянських жартунів вкрав Василюві штани, і довелося невдасі-солдату повертатися у табір у трусах та чоботях (Юрій Мушкетик, Чорний хліб, 1960, 176); Йонька був якийсь невдаха, і все йому не в руки потрапляло, а ковзало поміж пальцями (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 88);

// *Уживається як лайливе слово.* Груня мовчала, не перечила, коли свекруха називала її невдахою (Костянтин Гордієнко, II, 1959, 236); Не раз накидалася Ольга Власівна на Артема Петровича з образливою лайкою, обзивала його невдахою (Антон Хижняк, Килимок, 1961, 23).

2. Щось погано, невдало виготовлене, зроблене і т. ін. (про предмети). — Оборони, боже, як паска не вдасться! ..Він [свекор] хоч і не лаятиме, та .. сердитиметься, що паска невдаха і що йому соромно її нести меж люди до церкви (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 227).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Тож ніколи не застосовуйте російські упередження до української мови: усі ці “одягати Надєжду”, “вибачаються перед собою”. У таких речах наші мови неподібні.

ВИБАЧА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **ВІБАЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док. Просити вибачення, усвідомлюючи свою провину. Дуже вибачаюсь, що самому ніколи забігти до Вас (Панас Мирний, V, 1955, 426); Знала, що даремно образила подругу. Першою думкою було вибачитись (Олесь Донченко, V, 1957, 335).

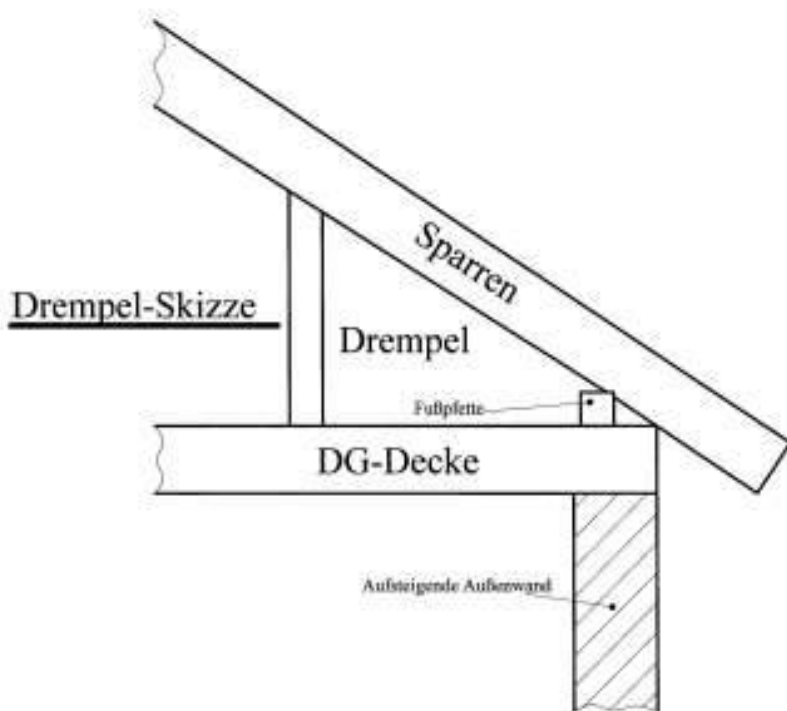
Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 349.

В українській спокійно вибачаються, а [одягати](#) і [надягати](#) взаємозамінні.

Бонус: Вівці на тремпелі

Думається, уже давно всі в курсі, що на Слобожанщині вішак для піджака звуть тремпелем. Чимало харків'ян свято вірять, що це слово пішло від прізвища фабриканта, який задля підвищення продажів респектабельних костюмів почав продавати їх у комплекті з вішаками. Однак такої людини ніколи не існувало, а слово є будівничим поняттям із германських мов.

Тремпель (дремпель) — елемент горища, або сама колінна стіна, або простір між нею і зовнішнім дахом.

Die Begriffe Kniestock und Drempel werden häufig synonym gebraucht. Das Wort Drempel (oder auch Trepel) ist eine alte deutsche Bezeichnung für den Wandabschnitt, auf dem die Dachkonstruktion aufliegt.

Конструкція виразно нагадує "плечики". Але схоже, що спершу цю аналогію застосували не до вішаків для одягу, а до "розтопки" для білування вівці:

Тринпіль, и тринпуль, -ля, м. Палка, на которой вѣшаютъ для снятія шкуры убитую овцу: посредиѣ она висить на веревкѣ, а концы ея продѣты въ прорѣзы заднихъ ногъ овцы.

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 283.

Що не дивно, бо, як-не-як, Харків у 19-му сторіччі — знаний центр козарства і відповідно вівчарства. Те, що вівці мусять бути в горах, — це сучасний стереотип. Дикий степ придатний для вівчарства не гірше за пустку Австралії чи згірки Ірландії.

Орфографізм

Орфографізм — вплив орфографії на вимову. На Заході його ще звуть ефектом Бубена (Бубна?).

Владимир Бубен (Vladimír Buben) — це чехословацький мовознавець першої половини XX століття, котрий досліджував вплив орфографії на вимову у французькій мові.

Цікавим прикладом орфографізму є французькі запозичення в англійській мові. Як розумієте, це головню культурна лексика для високочоліх джентльменів, схильних до грамар-нацизму. Оригінально такі слова, як *theater, theme, throne, author, Catholic, anthem, apothecary, amethyst, arthritic, authentic, authority, lethargy, panther* тощо, вимовляли через /t/, як у мові-джерелі. Однак, оскільки диграф th у власне англійських словах позначає звуки /θ/ і /ð/, вимова запозичень з часом почала мінятись.

Звісно, таке явище потребує грамотності, тому простонародне ім'я *Thomas* не поворухнулось аж досі. Також довго тримався — аж до кінця 18 ст. — *apothecary* (апотекарій/аптекарь), до котрого, як розумію, бігали зокрема малограмотні містяни, яким не муляла око німа h.

Часто це явище узгоджувало сучасну англійську вимову з сучасною же грецькою, однак бували й казуси. Наприклад, у слові *author* насправді мала б бути звичайна t, а th є середньофранцузькою орфографічною помилкою, яку самі французи згодом виправили. Любов книжників до хибних th дещо нагадує наші *Оппенґеймери* й *Гельсінкі*.

Про орфографізм в англійській мові можна почитати тут:

Andrew Kerek. [The Phonological Relevance of Spelling Pronunciation](#) // Visible Language. — 1976. — № 4. — С. 323-38.

Сало

Оригінально публікація на WordPress від 30.06.2022.

Кажуть, у мансі (вогулів) є купа слів на позначення боліт різного ґтибу. А що українці? Чим можемо відповісти на такий відтиск побуту у мові? Як на мене, цілком спроможні позмагатися.

- [Лій](#) — овечий або коров'ячий жир,
- [Шкрум](#) — заячий жир,
- [Трін](#) — риб'ячий (трісковий) жир,
- [Ворвань](#) — китовий жир,
- [Солонина](#) — солене сало,
- [Смалець](#) — витоплене сало,
- [Здір](#) — нутряне сало,
- [Оточини](#) — жир довкола тонкої кишки.

І припускаю, що це далеко неповний список назв для різних видів туку.

Про високонароджених ельфів

Оригінально публікація на ЖЖ від 10.02.2022.

Типове для ельфів означення «highborn» насправді не є неологізмом з фентезі. Це доволі стара калька німецького аристократичного поняття «hochgeboren», яке в нас прийнято передавати як «високородний».

Чому сучасні російські перекладачі стали вдаватися до буквалізму — незрозуміло, адже мова саме про шляхетність роду, а не про місце народження. Однак і в випадку, коли епітет такого типу позначає місце народження, у перекладі не спостерігається «-народженого»: згадаймо багрянородних візантійських імператорів. Калька «porphyryborn» маловживана в англійській мові, але зустрічається в текстах куди частіше за «багрянонародженого» в українських.

Прикро, що українські перекладачі фентезі наслідують незугарну стилістичну помилку росіян («highborn» > «высокорожденные» > «високо(на)роджені»).

P.S. До слова, у відеогрі «Banner Saga» є кентаври, яких звать «horseborn». Росіяни переклали це як «конерождённые». Лишається радіти, що в цієї гри нема української локалізації. Бо навряд наші локалізатори дійшли б до «конородних», «конекревних» чи «комоничів».

Дж. К. Ролінґ?

Оригінально публікація на ЖЖ від 11.01.2022.

«Роулінґ чи Ролінґ?» — не перший рік сперечаються вікіпедисти. Рідкісний випадок, коли правописна баталія виникла не довкола літер Г і Ґ (хоч цей момент тут також присутній).

Справа в тому, що в Україні дитячі твори пані Джоанн Мюррей (Маррі?) публікують під псевдонімом Дж. К. Ролінґ, але про саму письменницю пишуть здебільшого як про Джоан Роулінґ (себто згадують без вигаданого другого імені і під дівочим прізвищем). Очевидно, українське видавництво позирало на хибну, але узвичаєну транслітерацію назви відомого рок-гурту «Rolling Stones».

Ускладнює ситуацію існування [інтерв'ю](#), у якому пані Rowling намагається пояснити правильну вимову свого прізвища. На жаль, українські фанати розуміють інтерв'ю хибно. Письменниця, римуючи своє прізвище з bowling і протиставляючи його слову howling, веде мову зовсім не про наявність У, а про природу передуючого голосного: /**ɹ**/ проти /**l**/! **ɹ**Дика несподіванка для українців, але в США більшість зве авторку Раулінґ!

Не анегдот про Чапая

Оригінально публікація на ЖЖ від 04.01.2022.

Заворуха, -хи, ж.

1) Движеніє (въ толпѣ).

2) = заверюха.

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 2, ст. 22.

Очевидно не від вАрити, а від вОрушити.

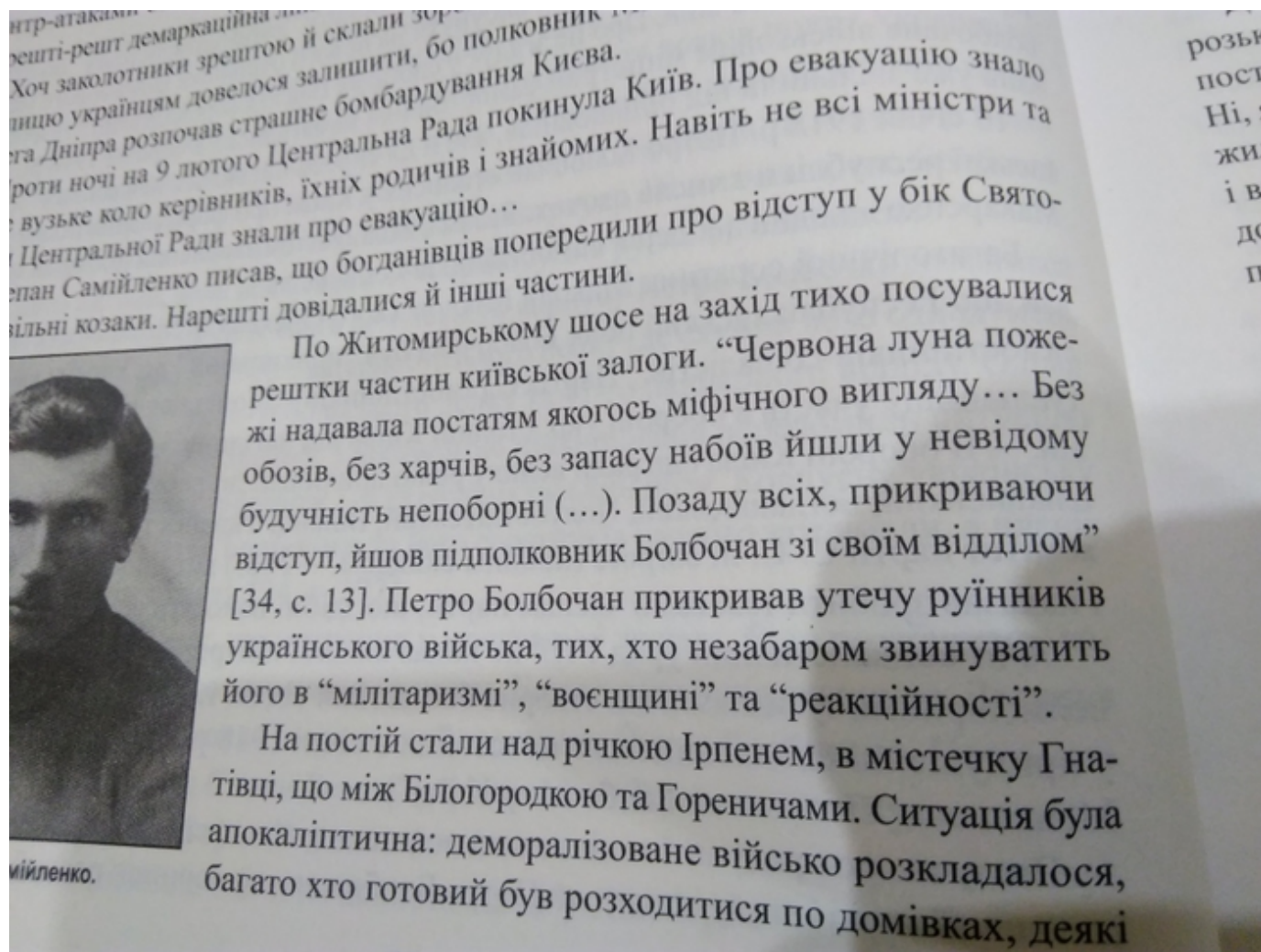
Здесь полезно сделать небольшое отступление по поводу слова **заваруха**. Это слово появляется первый раз в «Мятеже» **Фурманова** (1924 год). В сознании нынешних носителей языка оно представляется прямо связанным с выражением заварить кашу, заварилась такая каша. Но реальная история этого слова совсем иная: слово существовало давно и имело корень **ворох-** — тот же, что в **ворошить, разворошить, взворошить**. Имелся глагол **заворошить** и существительное **завороха** или (в уменьшительной форме) **заворошка**, обозначавшее некое сложное и запутанное сплетение событий. В литературе XIX века употребляется только вариант с **ворох-, ворош-** (например, у **Мамина-Сибиряка**); в XX веке он доживает до момента чуть позже, чем появляется первая **заваруха**. Поскольку внутренняя форма слова **завороха** была не очень понятна, то с учетом аканья осталось только сменить о на у, и получилось полностью новое слово с совершенно не исконной, а чисто народной этимологией — смысловой связью с заварить кашу. Слово, не содержащее никакого суффикса, оказалось втянутым в ряд слов с суффиксом **-уха**. **Фурманов**, вероятно, уже слышал это слово в форме с **-уха**. Оно стало первым из слов этой группы, которое вошло в литературный язык.

А. А. Зализняк. МЕХАНИЗМЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В ЯЗЫКЕ

На мою думку, українцям нічого наслідувати орфографічні помилки комісара **Фурманова**. Пишімо це слово за **Грінченком** через **О**.

Луна пожежі

Оригінально публікація на ЖЖ від 02.12.2021.

Червона луна пожежі надавала постатям якогось міфічного вигляду...

«Червона луна пожежі» — гарний артефакт старої мови. На жаль, нині майже повністю забуте первинне значення слова «луна» (~ рос. «зарєво»). Саме з цього значення у росіян колись розвинулося нове — місяць.

Всього лише сто років тому Словар Грінченка подавав заграву першим розумінням.

Луна, -ни, ж.

1) Отраженіє свѣта, отблескъ, зарєво. Базарь горить, а на море луна йде. Скальков. Ист. Н. Сѣчи, 1846, III. 224.

2) Отраженіє звука, эхо, отголосокъ. Задзвонили, задзвонили, — пішла луна гаєм. Шевч. 157. Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, — пішла луна по всій Україні. Хата IX. Аж луна пішла (так голосно). Ном. № 13893. Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба. Г. Барв. 270.

3) Куриная слѣпота (болѣзнь)?. См. лунавий.

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во

Дивовижно, як швидко те забулось. Старенький СУМ-11 вже подавав сенс відблиску як значення «переносне» до звукового, не виокремлюючи цифрою.

ЛУНА, и, жін.

1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань. Защебетав соловейко — Пішла луна гаєм (Тарас Шевченко, I, 1951, 6); Він голосно й протяжно загукав, оглядаючись: — Ого-го-го-го-о!.. Луна пішла тайгою (Олександр Довженко, I, 1958, 124);

* Образно. [Курінний:] А я урожаєм на весь район вжарю, аж луна по області піде... (Микола Зарудний, Антеї, 1962, 83);

* У порівняннях. По селу луною розкотилася вістка (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 273);
// перен. Те, що доноситься здалеку; відгомін (у 2 знач.). В країну смутку вітерець прилине і принесе мені луну розмови (Леся Українка, I, 1951, 97); Пісню душевну співає Сосюра, Аж до Джамбула доходить луна (Літературна газета, 16.XII 1948, 3);
// чого, перен. Про те, що є відгуком на що-небудь. Побачиш ти [читачу] в пісні моїй Луну своїх власних надій... (Максим Рильський, I, 1960, 143).

2. перен., розм. Те саме, що слава. У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 366); Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба (Ганна Барвінок, Опов., 1902, 271).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — Стор. 555.

Первинність «заграви» підтверджує російський Морський етимологічний словник Миколи Ткаченка.

Луна (небесное тело), ИЕ корень № 1194 leuk- (луна, светить, блестеть) >> ai. rócatē (он светит, сияет), av. gaocant- (светящий), lat. lūceo, ai. rōcaná- (светящий), roká- (свет), arm. lois, cymr. llug, rōciš (свет), ahd. loug, ags. lieg, aisl. leygr, slav. lučь (луч), lat. lūcus, lit. laũkas (поле), ahd. lōh, rōcá- (светящий), ai. rukšá-, av. gaoxšna- (блестящий), ahd. liehsen (свет), lat. lūna, mir. luan, apr. lauxnos, abg. luna, gr. λύχνος (луна), праслав. lūpa, ст.-слав. лоуна, др.-греч. σελήνη, русск. луна, лунить (бросать тусклый отблеск), укр. лунá, лу́но (отблеск, зарево), болг. лунá, сербохорв. лу́на, словенск. lúpa, чешск. lūpa (зарево), стар. луна, словацк. lūpa, польск. łupa (отблеск пламени, зарево), полабск. lāupa (луна).

Слова *светить*, *блестеть* образовались в первобытном языке в самом начале, потом они через индоевропейский перешли в романские, в германские и в балто-славянские языки, а балто-славянское слово *луна* образовалось от стар. корня *leuk-* (светить) и сейчас оно применяется в русском морском языке: *Луна* (Moon) -

Є щось кумедне у тому, що тепер етимологічне значення вважається переносним до вторинного.

Про слова-історизми

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.06.2021.

Здавалось би, українська історіографія має бути рятівною лагуною для українських історизмів. А ні! В історичній літературі важко знайти такі назви, як-от [пінязь](#) і [ґрейцар](#) — самі російські пенязь (попри ять) та крейцер.

Так само, наслідуючи росіян, українські історики воліють пояснювати різницю між «lance» і «pike» описово: ось «кавалерійська піка», а ось піхотний спис. Пращури ж усвідомлювали різницю чітко й мали для кожного знаряддя свою назву. На щастя, окремі автори про це ще пам'ятають.

*Озброєння княжого війська становила поширена варягами зброя (панцер — броня з дрібних залізних кілець, сустиги — нагрудні бляхи; шолом — прилбиця), поруч давнішої слов. (списи: **копіє**, сулиця, оскеп, рогатина, рогатиця; меч; топір, топірець; лук, рожанець) і перейнятої від степовиків (злегка закривлена шабля, „панцер“ із нашиваної на шкіряну сорочку залізної луски).*

[Енциклопедія українознавства. Загальна частина \(ЕУ-І\). — Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. — Т. 3. — С. 1166-1190.](#)

У польсько-литовському ареалі існував термін [kopie](#); руська мова до XVI ст. відрізняла „копіє“, а у XVI ст. ще й древо від оскепа (списа з укороченим древком), рогатини (мисливського списа) та „сулиці“ (списа, призначеного для метання).

ГУЦУЛ, Володимир Миколайович (2011). [АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. РИЦАРСЬКА МІЛІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ В КИЄВО-РУСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВАХ У XIII – XVI СТ.: ІНСТРУМЕНТИ, КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ.](#)

*Зачіпна зброя була: різні списи, як **копіє**, сулиця, рогатиця, рогатина; меч і шабля; топір, топірець, сокира, ніж; лук зі стрілами, які переховували в тулі; рожанець (рід лука); праща. Охоронна зброя: броня, шолом, прилбиця, щит.*

[З наукової спадщини Івана Крип'якевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / відп. ред. М. Литвин, упоряд. Ф. Стеблій. — Львів, 2016. — Вип. 28. — С. 14.](#)

Виділене слово дожило до XIX століття. У формі [«копия»](#) (жіночій рід, наголос на Я) його фіксує Словар Грінченка. Подібна метаморфоза сталася в народній мові, наприклад, із Євангелієм: Євангеліє (с.р.) > [Євангелія](#) (ж.р.).

Через наявність російського когната також нині мало вживають слово [«топір»](#), яке несподівано є «навхресним» відповідником російської «секиры» — позначає «бойову сокиру».

Отак, постійно озираючись на російську мову, ми губимо нашу історичну лексику: в одному випадку вирівнюємо написання, в іншому перекладаємо «з російської» українські слова.

Гарячі віденські

Оригінально публікація на ЖЖ від 20.11.2020.

А пам'ятаєте, як на початку війни деякі українські виробники кинулися перейменовувати сир «Російський»? Ми не єдині, хто у нападі ненависті й відрази до ворога намагалися повернути подібне.

В Британії переименовывали немецкую овчарку в «эльзасскую» – чтобы в 1970-х вернуться к прежнему названию. В США пытались переименовать гамбургер в «liberty sandwich», хотя звучный неологизм так и не прижился.

[Михайло Дубинянський, Повторюючи непройдене – Українська правда.](#)

У більшості випадків політично мотивовані перейменування побутових речей не приживаються. Але є винятки, причому знакові.

Існує така собі довгаста німецька сосиска, котра на схід від німецьких земель знана як «віденська», а на Заході — яко «франкфуртська» або просто «франкфуртер». Так склалося, що на рубежі XIX і XX століть нью-йоркські маклери з їхнім шаленим темпом майже сучасного міського життя вподобали вуличні гарячі бутерброди з цією сосискою. Та невдовзі грянула війна — Перша світова. Німці, і зокрема франкфуртери (мешканці Франкфурта), перетворилися в американських очах на тих же собак.

Тож знайте: назва ваших улюблених «гарячих віденців» не має жодного стосунку до такси.

Про деякі українські імена

Хибні етимології імен

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.04.2020.

Помітив, що для українців ХХ і ХХІ століть не завжди очевидно, від якого ж іноземного імені походить українське ім'я.

Канонічним прикладом плутанини форм імен є Харько. Кожен харків'янин знає легенду про осадчого Харитона. Однак «Харитон» є помилкою великоросійської канцелярії. Не чужий місту Сковорода виразно бачив у козакові Харьку Захара, тому й прозвав Харків Захарполісом (містом пророка Захарії). У додатку-коментарях до «Енеїди» Котляревський так само зазначав, що Харько є формою імені Захар. І навіть прізвище харківського полковничого роду Донець-Захаржевських натякає на правильний оригінал: Захаржевський польською значить Захарівський, себто Харківський.

Другим прикладом наведу ім'я Марва, яке І.І. Трійняк у своєму Словнику українських імен виводить із Маври (метатеза поширене явище в українській мові). Однак, якщо зазирнути, наприклад, на сайт Родовід, то можна помітити, що ім'я Марва зазначають як варіант імені Марфа. Надто, Марвою називають свято Марфи-молочниці (16 травня). Щоправда саме свято Марфи-молочниці припадає на день мучеників Тимофія й Маври. Себто тут ми маємо справу з давнім нерозрізненням цих двох імен.

Плач за Олиська

Оригінально публікація на ЖЖ від 01.04.2020.

101. Волянський, Ол.

61(4771) (023) ≡ 9179

1924. — Баби шептухи та лікар. [Бібліотека селянина]¹.

Харків. — Головполігосвіта. Видавництво „Шлях Освіти“ при Наркомосвіті УСРР. Київ. Друкарня Наркомосвіти У. С. Р. Р. Всеукраїнської Академії Наук. (23 × 15), 17 с. + [1]. 7.000 прим.

Книгу видано за індексом.

Ол. for Олисій, пестливо — Олисько. Олисій < Елисѣй.

Кінцеве -ей у сучасному Єлисей натякає на перезапозичення імені. Порівняйте: Мусій і Мойсей.

Про пізнє запозичення (з російської?) також свідчить форма Ялисей, оскільки у старих іменах у початкове Я звичайно переходило ІЕ (Ярема < Ієремія), а не Е (Олена < Елена, Охрім < Ефрем).

На певному етапі розвитку українська мова усувала в іменах початкові Е/Є та А, що дало такі форми, як-от Олисій, Вінтін, Ондрій тощо. Потім їх витіснили «орфографічно етимологічні»

російські. Аж дивно, що Олександр уцілів.

Трошки лайки

Російські жінки з яйцями

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.02.2020.

Росіяни дуже люблять шукати в українській мові полонізми. Це робить дуже цікавим факт, що один з російських матюків сам є полонізмом.

Певно, більшість із читачів не здогадувалася, але манда є спотворенням назви органу протилежної статі — муд (себто чоловічих яєць).

Шлях цієї назви гарно простежується на прикладі похідного слова мандавошка, що було фіксоване Словарем Грінченка в промовистій формі мєндивешка. Е на місці історичного Ъ чітко свідчить про польське походження (праслов'янською було *възь; укр. воша, пол. wesz). В польському оригіналі слово мало вигляд mędowieszka — через носовий нейотований -ен-, який відповідає історичному великому юсу (у нас цей юс перейшов в У). Якщо ж подивитися на те, який вигляд має саме слово «мудо» в польській мові, то взагалі зникають будь-які питання: mąda (читається монда).

Благі матюки

Оригінально публікація на ЖЖ від 31.07.2020.

Нині чимало людей вважають, що вираз «благой мат» означає лайку у праведному гніві. Насправді значення прикметника тут антонімічне до церковної благодаті.

БЛАГИЙ, а, е.

1. розм. Слабий, кволий;

// Старий, ветхий, убогий, поганий. Горенько Парасці! А ще більше горе, коли хто з дівчат або хлопців насміється з її благого одягу (Панас Мирний, IV, 1955, 33); У Маріки теж уже сині бриніли од холоду губи, під благою сорочиною хвилями ходили дрижаки (Степан Васильченко, II, 1959, 213); Міст через Янгі-арик дрижав від сили напору.. Місток здався благим, ніби тимчасовим (Іван Ле, Міжгір'я, 1953, 309).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 191.

Себто благі матюки — це найгірша лайка.

До речі, слово «матюк», як і російське «матерщина», походить від «матері». У Словарі Грінченко навіть так і описується: «Брань въ мать... Ругаться по матери». Власне, на адресу матерів неприємелів ця лайка лунає і досі.

Хиби мовознавців

Бійся одруків, лінгвісте!

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.12.2019.

У Етимологічний словник української мови (у перший том) якось потрапило дивне слово «горос» зі значенням «перемога» і неясною етимологією, «ймовірно угорською». Потрапило воно в нього зі Словаря мови руських південців Пискунова, а туди з одного із записів народної пісні, з наступних рядків:

*Ведмедівська попівна горос учинила:
Сімсот турок-яничар з коней повалила.*

Нині не важко звірити кілька публікацій з цією піснею. Очевидно, що «горос» насправді був «голосом» у значенні «галас». Отака от «угорська перемога».

„Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Бсть у нас ясне оружя, будем боронить ся“.
Ведмедівська попівна голос учинила,
Сімсот Турок-яничар з коней повалила.
10. І старії й молодії ківьини збраковали,

Про шкільне “мовознавство”

Оригінально публікація на ЖЖ від 24.12.2019.

«Мало хто знає, але Леся Українка ввела в нашу мову такі слова як „напровесні“ та „промінь“» – стверджує замітка [«10 цікавих фактів про Лесю Українку»](#), розміщена на шкільному сайті.

Однак у статті Промінь Словар Грінченка цитує

- Гарасько, або талан и в неволи. Повість в стихах Мих. Макаровського. («Южный Русский Сборникъ», изданіе А. Метлинскаго, Х. 1848),
- Повістки (народні оповідання) Марка Вовчка. Другимъ виданнямъ... Спб. 1861.

Пані Квітка народжена 1871 року від Різдва Христового.

Ніколи не вірте на слово шкільним учителькам української мови.